

“O‘ZBEK FOLKLORI VA SHEVALARI TADQIQOTLARI: AMALIYOT, METODOLOGIYA, YANGICHA YONDASHUV”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy
konferensiya materiallari

2026-yil 23-may

*(Professor Samixon Ashirboyev tavalludining
80 yilligi munosabati bilan tashkil etilgan)*

“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*” mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari
/ Mas’ul muharrir: Sh.Sirojiddinov. – Toshkent, 2026. bet.

Mas’ul muharrir:
Shuhrat Sirojiddinov
filologiya fanlari doktori, akademik

Tahrir hay’ati:

Normurodova N.Z. filologiya fanlari doktori, professor;
Jabborov N.A. filologiya fanlari doktori, professor;
Ashirboyev S. filologiya fanlari doktori, professor;
Tilavov A.X. filologiya fanlari nomzodi, dotsent;
Xidraliyeva Z.R. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Aliqulova H.Q. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), katta o‘qituvchi;
Turdialiyev A.X. filol. fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent v.b.;
Alimardanov E.I. filol.fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), kattao‘qituvchi;
Qodirov U.A., katta o‘qituvchi.

Ushbu to‘plamda Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat O‘zbek tili va adabiyoti universitetida 2026-yil 23-mayda o‘tkazilgan **“O‘zbek folklori va shevalari tadqiqotlari: *amaliyot, metodologiya, yangicha yondashuv*”** mavzusidagi xalqaro ilmiy-nazariy konferensiya materiallari hamda filologiya fanlari doktori, professor Samixon Ashirboyevning tabarruk yoshi munosabati bilan yo‘llangan tabriklar o‘rin olgan.

To‘plam materiallaridan filolog mutaxassislar, ilmiy tadqiqotchilar, magistratura va bakalavriat talabalari, shuningdek, keng o‘quvchilar ommasi foydalanishlari mumkin. Maqolalar sifati, mazmuni va haqiqiyliги uchun muallifning o‘zi javobgar hisoblanadi.

37	Ruxshona XASANBOYEVA, Xorazm xalfachilik san'ati: tarixiy ildizlari, ijro an'analari va zamonaviy talqini	621
38	Munisa ABDULLAYEVA, Bolalar folklori va poetikasi	624
39	Tursımay JORABAEVA, Fitrat pen Axmet Baytırsınyı shıyǵarmalarındag'ı ruhani yndestik pen ag'artushylyq ideyalar	629
40	O'g'ıloy G'ANIYEVA, O'zbek va turk maqollarida badiiy tasvir vositalari	631
41	Umida ABDUXALIQOVA, “Go‘ro‘g‘lining tug‘ilishi” dostonida bola obrazi	634
42	Farangiz ESHMO‘MINOVA, O'zbek bolalar folklorining o'rganilishi	636
43	Shaxlo MINGNOROVA, Shonazar Shoabdurahmonovning folklorshunoslik faoliyati	638
44	Gulsanam SHOKIROVA (XOLMIRZAYEVA), Uychi shevasi leksikasidan	640
45	Sarvinov XUDOYBERDIYEVA, Norin shevasining ayrim fonetik xususiyatlari	643
46	Manzura MASTONOVA, O'zbek xalq ertaklari va qozoq xalq ertaklarida umuminsoniy qadriyatlar	647
47	Xayrullo ASHUROV, Kulguda aks etgan haqiqat: o'zbek folklorida satira va yumorning ijtimoiy-estetik vazifasi	650
48	Sevinch QURBONNAZAROVA, Xorazm shevasida ko'rsatish olmoshlarining funksional-semantik xususiyatlari	649
49	Sevinch OSTONOVA, Allaning turkiy xalqlar madaniyatida tutgan o'rni	656
50	Xayriniso ESHMURATOVA, O'zbek shevalarida kiyim nomlari	659
51	Dinora ABIRQULOVA, “Go‘ro‘g‘li” turkumi dostonlarida qahramonning safarga chiqish jarayoni tahlili	664
52	Munisa ESHMATOVA, Tohir Malikning “Murdalar gapirmaydilar” qissasida yetimlik muammosi ma'naviy tanazzul sifatida	669
53	Munira JUMANIYOZOVA, Xorazm viloyati hazorasp tumani shevasida kelishik kategoriyasining qo'llanishi	677
54	Ohista RAHIMQULOVA, G'ani Jahongirov va bolalar o'yin folklori	680
55	Durdona ZOKIROVA Marosim folklorining bugungi kundagi ahamiyati va zamonaviylik xususiyati	684
56	Marjona ABDUMAJITOVA Toshkent viloyati shevalarini leksik jihatdan bazi tahlili	686
57	Nigora MENGLIYEVA, O'zbek va turk tillarida 771omatic iboralarning o'rganilish darajasi	689
58	Marjona HAZRATQULOVA, Qorako'l shevasining tasniflardagi o'rni	694
59	Sabrina MUBINOVA, Buxoro shahar o'zbek-tojik shevalarini o'rganilishi	700

SURXONDARYO QIPCHOQ SHEVALARIDA CHORVACHILIK OID LEKSIKA

LIVESTOCK LEXICAN IN THE SURKHANDARYA KIPCHAK DIAGNOSES

Saida NORMAMATOVA,

ToshDO'TAU talabasi

10.52773/tsuull.conf.2026.23.05/IWWC1486

Annotation. *This article/work systematically the livestock-related lexicon of the Kipchak dialects of the Surkhandarya region. During the study, specific dialectal names for the age, sex, color, diseases of livestock in the region, as well as livestock products and equipment, were identified and classified. The article comparatively studies the ethnolinguistic features of this lexical layer, its relationship with the Uzbek literary language and other Turkic languages/dialects. The results obtained serve as an important source in studying Uzbek dialectology, lexicology, and the historical development of the folk language.*

Key words: *Livestock, horse, horse, Kipchak dialects, bell, žijron, jāyāč, žarīmkurt.*

O'zbek shevalari xalqning ma'naviy merosini, qadimiy turmush tarzini, an'ana va urf-odatlarini yoritishda muhim manba hisoblanadi. O'zbek tili shevalarida turli davrlarda adabiy til va shevaga xos sohasiy leksikaga oid taqiqotlar mavjud.

O'zbek shevashunosligida chorvachilik terminlari XX asr o'rtalaridan o'rganilib boshlagan. Bu sohada M.Bo'ronov "O'zbek shevalaridagi chorvachilik terminlari" dissertatsiya ishi muhim e'tiborga loyiqdir. Bo'ronov o'z ishida chorva mollarining ayrim xususiyatlariga qarab uni guruhlashtirib o'rganadi. Guruhlashtirishda chorva mollarining nasli, jinsi, rangi va boshqa belgilariga ko'ra terminlarni yig'ib ularning ma'nolarini izohlaydi. Chorva mollarining zotiga ko'ra nomlash birinchi guruhni tashkil etadi.

Arabi- o'zlariga mansub bo'lmagan. Boshqa yurtdan kelgan va moshlayotgan jonivor.

Bedov-oyoqlari uzun, ko'rinishi chiroyli chopqir, nasldor ot.

Buvra-nasldor bichilmagan tul tuya.

Qorabayr-tanasi baquvvat, ko'p yuk tashliyan kuchli ot.

Bu nomlanishda ulaning har birining qayerda ishlatilishi va nomining ma'nosi ketma-ketlikda izohlangan. Ikkinchi guruhda chorva mollarining ayrim harakter xususiyatiga ko'ra nomlari keltirilgan.

Duldul-afsonaviy juda ham chopqir ot.

Cheman-podadan o'zining sheriklaridan orqada qoladigan, tez yurolmaydiigan jonivor.

Chimxo'r-nozik tabiatli, o't tanlab yeydigan.

Misol uchun, tulpor, duldul, cheman, chimxor va chochaqchondilarning ma'nosi izohlanib ketilgan. Choqaqchondi (ortki ikki oyog'i kurakdan tepada joylashgan).

Chorva mollarining rangiga qarab:

Bu:r-tanasining ko'pchilik qismi qizil ko'k bo'lib, oq nuqtachalardan iborat chorva mollari.

Sur:at- junlarining tag qismi qora, ustki qismi havorang, ochiq ranglardaga uy hayvonlari.

Žijron- qizig'in to'q rangli hayvonlar [Bo'ronov 1972; 27].

Bo'ronov shu tartibda jonivorlarning xususiyatlari va ma'nolarini izohlab boradi. Otlardan tashqari echkilar, sigirlar va boshqa uy hayvonlari haqida ham ma'lumotlar keltirib o'tadi. Bu dissertatsiya ishi termin lug'atining yanada kengayib boyib borishiga hissa qo'shadi.

Hayvonlarning nomlanishdan tashqari ham ular bilan bog'liq, ularda uchraydigan kasalliklar haqida ham ma'lumotlar keltiriladi. Ko'pchilik o'zbek shevalarida va adabiy tilda tuya, echki, qo'y kabi yilqilarda uchraydigan bezgak, buka, ichtarlama, zardop kabi kasalliklar keng tarqalgan va bular hudud jihatdan nomlanishlarida farq bo'lishi mumkin. Tilning qatlamida saqlanib qolgan leksik birliklar xalqning qadimiy dunyoqarashi, xo'jalik faoliyati va madaniy tajribasi haqida to'laqonli ma'lumot beruvchi noyob til qatlamidir. Xususan, chorvachilikka oid terminlar shevalarda o'zining eng tabiiy, arxaik va milliy ko'rinishini saqlab qolgan bo'lib, ular o'zbek somati shevalarining lingvokulturologik tizimini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi. Har ikkala tilning hududiy lahjalari chorvachilik leksikasida milliy an'analar, iqtisodiy faoliyat, maishiy hayot va xo'jalik amaliyotining chuqur izlarini aks ettiradi. Shu sababli shevalarda uchraydigan chorvachilik terminlarini madaniy nuqtai nazardan o'rganish nafaqat leksik tizim tarixini, balki etnik mentalitet va mehnat madaniyatini yoritishga yordam beradi. O'zbek shevalarida chorvachilik terminlari asosan yaylov madaniyati, ko'chmanchi chorvachilik an'analari, hayvonning tashqi belgilari, yosh-jins tasnifi, ko'p asrlik parvarish tajribasi bilan bog'liq bo'lsa, rus shevalarida bunday leksika hududga xos xo'jalik modeli, muhit sharoitlari, mahalliy terminlar va etnografik belgilar bilan shakllanadi. Shu jihatdan har ikki tilning mahalliy nutqida saqlangan chorvachilik terminlari umumtil tizimida yo'qolib borayotgan arxaik birliklarni tiklashga, hududiy farqlarni aniqlashga, xalqning tarixiy hayot haqida lingvistik dalillar olishga imkon yaratadi.

Sho'rchi tumani chavandozlik vohasida joylashganini hisobga olib, ushbu hududdagi leksikani tahlil qilishda, ayniqsa, chavandozlikka oid so'zlar katta ahamiyatga ega. Chavandozlik, ya'ni otliq sport va boshqa faoliyatlar bilan bog'liq bo'lgan so'zlar, Sho'rchi tumanining madaniyati va turmush tarzining bir qismidir. Chavandozlikka xos bo'lgan narsa buyumlari va otlar bilan bog'liq leksik birliklar Sho'rchi shevasining o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Ushbu tahlilda, shu so'zlarning amaliy ishlatilishi, ularga berilgan ilmiy tahlillar va xulosalar keltiriladi.

Jāyāč¹ — “čavandāz” (otning jismoniy tarkibi)

Izoh: Sho'rchi shevasida “yog'och” so'zi, asosan, otning qopqog'i, mustahkamligini ta'minlash maqsadida ishlatiladi. Bu so'z, otlarni xavfsiz tarzda minish uchun tayyorlangan maxsus jihozni bildiradi.

Misol: “Chavandozlarning otlariga yog'och o'rnatish, ularga yanada qulaylik yaratadi.”

Tahlil: “jāyāč” so'zi, Sho'rchi tumani bo'yicha o'zgacha ahamiyatga ega. Bu so'z otlarni tayyorlashda va ularni xavfsiz minishda foydalaniladigan mahsulotni ifodalaydi. Sho'rchi shevasida bu so'z keng ishlatiladi va hududda atrof-muhitga mos bo'lgan otlarni tarbiyalash, ularni muntazam ravishda ishlatish bilan bog'liq faoliyatni aks ettiradi.

“Bex”

¹ Ishimizda ā tovushini shartli ravishda kiritaymiz qipchoqlar nutqida bugungi kunda ham adabiy tildagi “o” tovushi mavjud emas. Orqa qator umumturkiy ā tovushining “ā”(â) tovushiga siljigan variant qo'llanadi. Bu haqda S. Rahimov, M. Mirzayev, S. Ibrohimov, A. Turdialiyevlarning ham alohida tadqiqotlari va kuzatishlari mavjudligini ko'rishimiz mumkin.

Izoh: “Bex” soʻzi Shoʻrchi shevasida chavandozlik bilan bogʻliq boʻlib, otning boshidagi maxsus kiyim yoki oʻrindiqlarni bildiradi. Bu jihoz otni minishda qulaylik yaratadi.

Misol: “Bexni yaxshi oʻrnatganimdan keyin, otlarni minish yanada osonlashdi.”

Tahlil: Bu soʻzning Shoʻrchi shevasida oʻzgacha ahamiyati bor. “Bex” atamasi otlar uchun tayyorlangan maxsus kiyimni yoki oʻrindiqlarni ifodalashda ishlatiladi. Boshqa hududlarda bu soʻzning ishlatilishi kam uchraydi, shuning uchun u faqat Shoʻrchi hududiga xos boʻlib qoladi. Bu, oʻz navbatida, tumanning chavandozlik madaniyati va urf-odatlarini tasvirlaydi.

“čāvṡān”

Izoh: Shoʻrchi shevasida “čāvṡān” soʻzi, asosan otning minishdagi oʻrin tanlash va belgilashni anglatadi. Bu soʻz, otliq sport bilan bogʻliq boʻlib, otning oʻrni yoki jihozlarini belgilashda ishlatiladi.

Misol: “Chovgʻonni yigʻishtirib, otlarni tayyorlash uchun maydonga chiqdim.”

Tahlil: “Chovgʻon” soʻzi faqat Shoʻrchi shevasida ishlatiladigan, boshqa hududlarda uchramaydigan bir atamadir. Bu soʻz, otlar va ularning tayyorlanish jarayonini tasvirlaydi. Chavandozlikning har bir jarayoni, shu jumladan otlarni tayyorlash va minish oʻziga xos atamalar bilan ifodalanadi.

“Poʻlat”

Izoh: “Polat” soʻzi Shoʻrchi tumanida chavandozlikka oid leksikada qoʻllaniladi. Bu soʻz, otning minishga tayyorlanishini yoki minish uchun zarur boʻlgan kuchli va chidamli materialni bildiradi.

Misol: “Polat bilan mustahkamlash otni yanada chidamli qiladi.”

Tahlil: Shoʻrchi shevasida “polat” soʻzi asosan minish uchun zarur boʻlgan uskunalarni yoki otning mustahkamligini taʼminlaydigan vositalarni ifodalaydi. Bu atama oʻzining chidamliligi bilan mashhur boʻlib, otlarni uzoq masofalarga tayyorlashda ishlatiladi.

“šabbas”

Izoh: “šabbas” soʻzi, Shoʻrchi tumanida, chavandozlar uchun ishlatiladigan maxsus kiyimni anglatadi. Bu kiyim, otlarni minish va ularga xizmat koʻrsatish uchun moʻljallangan.

Misol: “šabbasni kiyib, otlarni tayyorladik, endi safarga chiqishga tayyormiz.”

Tahlil: Bu soʻz, Shoʻrchi tumanining madaniyatiga xos boʻlib, chavandozlar uchun tayyorlangan maxsus kiyimni tasvirlaydi. “šabbas” soʻzi, faqat bu hududga xos boʻlib, boshqa tumanlarda ishlatilmaydi. Bu, oʻz navbatida, Shoʻrchi tumanining oʻziga xos xususiyatlarini koʻrsatadi.

“žarimkurt”

Izoh: “žarimkurt” soʻzi, Shoʻrchi shevasida otlarning oʻziga xos jihozlarini anglatadi. Bu soʻz, otlarni minishda ishlatiladigan maxsus jihozlarni yoki maxsus tayyorlanishni bildiradi.

Misol: “žarimkurtni yaxshi oʻrnatgan boʻlsang, safar yanada oson boʻladi.”

Tahlil: “žarimkurt” soʻzi faqat Shoʻrchi hududiga xos boʻlib, chavandozlik madaniyatining oʻziga xosligini aks ettiradi. Bu soʻz, otlarni tayyorlashda ishlatiladigan maxsus jihozlar bilan bogʻliq boʻlib, shu hududning anʼanaviy turlarini ifodalaydi.

Shoʻrchi tumanidagi chavandozlik bilan bogʻliq soʻzlar, nafaqat hududning oʻziga xos xususiyatlarini, balki bu yerda yashovchi kishilarning hayot tarzini ham aks ettiradi. Har bir soʻz, Shoʻrchi tumanida oʻziga xos ishlatish shaklini oʻzida mujassam etadi, shu bilan birga bu hududning madaniyati va urf-odatlarini tushunishimizga yordam beradi.

Chavandozlik bilan bog'liq so'zlar tuman leksikasining ajralmas qismi bo'lib, ularning tahlili Sho'rchi shevasining boyligini va o'ziga xosligini namoyon etadi.

Transkripsiya	Izoh
Tānāča	Kichkina erkak mol
Hökiz	Katta erkak mol
yunayin	Tug'magan yol mol
žuvāna	Katta erkak mol
Čibālaŋ	Dumli qo'y
Qisr	Sog'ilmaydigan sigir

Chorvachilikka oid “gilägäy” leksemasi bu hududda yangi tuqqan sigirning uch kungacha bo'lgan suti ma'nosini ifodalab keladi. Bu so'z Surxondaryoning qolgan hududlarida ham ishlatilishu kuzatiladi [Turdialiyev 2025; 136]. “tappi” so'zi tezak degani bo'lib, olov yoqishda ishlatiladi. “kubī māj” chakki qatiqdan tayyorlanuvchi sariyog'dir.

Sho'rchi rayonida keng qamrovda chorvachilik bilan bog'liq terminlar ishlatiladi va bu lug'at boyligining kengayib borishiga hamda shevaning o'ziga xos leksik qatlamining shakllanishiga xizmat qiladi [Shoyimqulova 2023; 88]. Mazkur hududda qo'llanilayotgan chorvachilikka oid leksik birliklar nafaqat mahalliy turmush tarzini aks ettiradi, balki qadimiy til unsurlarining bugungi kungacha saqlanib qolganligini ham ko'rsatadi.

Sho'rchi qipchoq shevasi leksikasining tahlili esa uning boy va ko'p qatlamli ekanligini tasdiqlaydi. Ushbu leksik tizim tarkibida qadimgi onomastik birliklar, arxaik so'zlar, umumxalq tiliga xos birliklar hamda mahalliy so'zlar o'zaro uyg'un holda qo'llanadi. Ayniqsa, chorvachilik va dehqonchilik bilan bog'liq terminlarning keng qo'llanishi hudud aholisining an'anaviy xo'jalik faoliyati bilan bevosita bog'liq bo'lib, bu leksikaning shakllanishida muhim omil sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent: Nodirabegim, 2021. – 176 b.
2. Bo'ronov M. O'zbek shevalaridagi chorvachilik terminlari. Filol.fan.nomz.diss. – Toshkent, 1972. – B. 27.
3. Xamidov M. Surxondaryo o'zbek shevalariga doir ayrim paremlar tahlili (Qiziriq tumani asosida). – Termiz, 2021. – 3 b.
4. Мирзаев М. М. Ўзбек тилининг Бухоро группа шевалари: Филол. Фан. Докт... дисс. – Тошкент, 1966.
5. Маматкулов А. Шеробод районида “дж” ловчи шеванинг унлилар системаси хақида // Илмий асарлар. – Тошкент: ТДПИ, 1959. – № 12.
6. Shoyimqulova Z. Surxondaryo dehqonchilik va chorvachilik etnografizmlarining leksik-semantik tadqiqi. Dissertatsiya. – Termiz, 2023. – 88 b.
7. Turdialiyev A. Denov shevasini areal o'rganish va til korpusiga joylashtirish. – Toshkent, 2025. – b. 136.

